

ἠθικὴ εἰς ἀντικατάστασιν τῆς ἐπὶ τῆς θείας αὐθεντίας ἐρειδομένης ἠθικῆς τοῦ μέσου αἰῶνος.

8. Ἐπισκόπησις. Ἡ ἐν τοῖς πρόσθεν γενομένη σύντομος ἐκθεσις τῶν θεωριῶν τοῦ Βρούνου ἐμφαίνει τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Οὗτος κατοπτρίζει καὶ ἅμα τελειοῖ τὴν διανόησιν τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀναγεννήσεως, ἀπεικονίζει δ' ἐναργῶς τὰς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις κρατούσας τάσεις ἐν ἀξιολόγοις συγγράμμασιν, ἅτινα μετ' ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν ἄπειρον θείαν φύσιν παρέχουσι τὸ πρῶτον ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις διεξοδικὸν σύστημα πανθεΐας. Ὁ ἐπιφανὴς Νωλανός, σφοδρὸς ὢν πολέμιος τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἐνεπνεύσθη καὶ συνηρπάσθη ὑπὸ τῶν ἀστρονομικῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Κοπερνίκου καὶ εἶτα τοῦ Τύχωνος Brahe· τὴν ἀστρονομίαν δ' ἐκείνου διηύρυνε μετὰ ποιητικῆς φαντασίας καρπωθεὶς μάλιστα τὰς θεωρίας τοῦ Κουζανοῦ καὶ τοῦ Τελεσίου¹. Περαιτέρω τοῦ μεγάλου ἀστρονόμου χωρήσας ἠρνήθη ὅτι ὁ κόσμος περιορίζεται ὑπὸ σφαίρας ἀπλανῶν ἀστέρων², ὅτι ἔχει ὠρισμένον κέντρον καὶ ὄρια· ἀπέφηνεν ὡς σχετικὸν τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, σχετικὰς δὲ τὰς ἐννοίας τῆς κουφότητος καὶ τῆς βαρύτητος. Τοιουτοτρόπως παρίσταται ὑπ' αὐτοῦ τὸ σύμπαν ὡς ἄπειρον³, ἄπειρα περιέχον κοσμικὰ συστήματα· εἷς μόνον ὑπάρχει οὐρανός, ὃ τὰ πάντα περιέχων χῶρος τοῦ αἰθέρος. Αἴρεται λοιπὸν ἡ ἀντίθεσις οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἡ διάκρισις ἀφθάρτων καὶ φθαρτῶν μερῶν τοῦ κόσμου· ὅλως δ' εἶπεῖν αἱ ἀντιθέσεις ἔχουσι τὴν ρίζαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοήσει, ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν φύσιν. Κατὰ

¹. Κατ' ἐξοχὴν ἐγκωμιάζει τὸν Κουζανὸν ὡς «θεῖον», «σπάνιον καὶ θαυμάσιον νοῦν», ὡς «πρόδρομον καὶ καθοδηγόν», οὗ τὸ ἡμιτελὲς ἔργον ἐπιχειρεῖ νὰ συμπληρώσῃ.

². Ὁ Κοπερνίκος καὶ ἀκόμη ὁ Κέπλερος ἐγνωμάτευον ὅτι τὸ ἡλιακὸν ἡμῶν σύστημα περιβάλλεται ὑπὸ τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν.

³. Εἰς τὴν ἐννοίαν ταύτην τοῦ ἀπείρου συνετέλεσε καὶ ὁ Πέτρος Manjoli, ὁ ἐκ Φερράρας, ὅστις ὑπὸ τὸ ὄνομα Palingenius ἐξέδωκε διδακτικὸν ποίημα (Zodiacus vitae, Lyon, 1552), ἐν ᾧ ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι ἄπειρον, εἰ καὶ διετῆρει τὴν παράδοσιν τῶν ἀπλανῶν σφαιρῶν.

ταῦτα δὲ εἶναι ὀρθὴ ἢ ἀντίθεσις ὕλης καὶ εἴδους· ὅπως δὲ δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει ἀπόλυτος τόπος καὶ ἀπόλυτος χρόνος, δὲν ὑπάρχει καὶ ἀπόλυτος ὕλη. Ἐὰν ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ὕλη, θὰ ὑπῆρχεν ἀπόλυτον παθητικόν, ὅπερ θὰ ἐμορφοῦτο ἔξωθεν. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀδύνατον, διότι ἐν τῇ φύσει τὰ εἶδη δὲν ἐμποιοῦνται, ὡς ἐν τῇ τέχνῃ, ἔξωθεν ἀλλ' ἀνακύπτουσι διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς. Ὑλὴ ἄρα καὶ εἶδος, δύναμις καὶ ἐνέργεια, δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν διάφορα, ἀλλ' ἔχουσι κοινὴν ἀίδιον ἀρχὴν (principium), κοινὴν αἰτίαν (causa), αἰτίαν ποιητικὴν καὶ τελικὴν. Αὕτη εἶναι ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ, ἣτις ὑπάρχει ὡς ἡ δρῶσα καὶ ἅμα ἡ πάσχουσα ἀρχή, ἡ αἰτία ἢ πάντα ποιοῦσα καὶ ἅμα ἡ αἰτία ἐξ ἧς πάντα γίνονται. Διὸ καὶ ὁ κόσμος εἶναι κατ' ἀλήθειαν οὐσιώδης ἐνότης· δὲν ὑπάρχει πλῆθος οὐσιῶν, πάντα δὲ τὰ πράγματα εἶναι κατὰ βάθος μία μόνη οὐσία, ἣτις ἐμφανίζεται κατὰ διαφόρους μορφάς. Πᾶσα γένεσις καὶ φθορὰ εἶναι ἀπλῶς μεταβολὴ τοῦ τρόπου τῆς φανερώσεως τῆς φύσεως, εἶναι ἑτεροίωσις, ὑφ' ἣν μένει αἰεὶ ἡ αὐτὴ οὐσία. Μόνον αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ γίνονται καὶ ἀπολλύνται, ἐνῶ αὐτὴ ἡ οὐσία ἴσταται ἔξω καὶ ὑπὲρ τὰ φαινόμενα. Καθ' ἑαυτὴν δηλονότι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου ὑπέρεκειται τῶν καθ' ἑκαστα φαινομένων, ἐν οἷς ἀποκαλύπτεται. Ἐν ἄλλοις λόγοις μία ὑπάρχει μόνον οὐσία, μυρίοι δὲ οἱ τρόποι τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς, ἅπειροι αἱ μορφαὶ τῆς ἐμφανίσεως καὶ τὰ συμβεβηκότα. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὸ σύμπαν, ὅλος ὁ κόσμος καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ, εἶναι ἐμψυχα· ἡ μία ζωὴ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς διήκει διὰ πάντων· οὐδὲν εἶναι νεκρὸν καὶ ἄψυχον. Τὴν ἄπειρον δ' ἐνότητα ἐπικυροῖ ἡ ἀδιάλειπτος μετάβασις τῆς ὕλης εἰς νέα εἶδη, νέας μορφάς· ἡ ἄπειρος ἐνότης δὲν πραγματοποιῆται τελείως ὑπ' οὐδεμιᾶς μερικῆς μορφῆς. Ἄλλως δὲ ἡ τῶν ἀντιθέσεων εἰς ἀλλήλας συνεχῆς μετάβασις ἀπαιτεῖ ὡς βάσιν μίαν κοινὴν ἀρχὴν, εἰς ἣν πρέπει ἐκάστη ἐκείνων νὰ ἀναχθῆ.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου συμπίπτει πρὸς τὸν θεόν, ὡς τὴν οὐσίαν, τὸν λόγον καὶ τὴν ἀρχὴν (αἰτίαν καὶ πηγὴν) πάντων. Πρὸς παράστασιν δὲ τῶν πανθεικῶν διανοημάτων χρησιμοποιοῖ ὁ Βροῦνος τὰς ἐκφράσεις τοῦ Κουζανοῦ. Ὁ θεὸς εἶναι,

λέγει, ἢ ἄπειρος ἐνότης, ἢ πᾶσαν ὑπαρξιν περιλαμβάνουσα καὶ πᾶσαν ἀντίθεσιν περικλείουσα· εἶναι ἢ ἐνότης τῶν ἀντιθέσεων, ἢ σύμπτυξις πάντων τῶν πραγμάτων· ὕλη καὶ εἶδος, δύναμις καὶ ἐνέργεια εἶναι ἐν τῷ θεῷ ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ὁ κόσμος εἶναι ἢ διάκρισις τῶν ἀντιθέσεων, ἢ ἀνάπτυξις τῶν ἐν τῷ θεῷ συνεπτυγμένων. Θεὸς ἄρα καὶ κόσμος εἶναι τὸ αὐτό, μόνον δὲ ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως εἶναι διάφορος· ὁ θεὸς εἶναι τὸ πᾶν συνεπτυγμένως (complicite), ὁ δὲ κόσμος τὸ πᾶν ἀνεπτυγμένως (explicitite)· ἐκεῖνος εἶναι τὰ πάντα συγχρόνως, οὗτος δὲ τὰ πάντα κατὰ διαδοχὴν, διότι ἐν χρόνῳ μόνον γίνεται πᾶν τὸ δυνάμει ὄν. Ὅτε δ' ἐν τῇ ὑστέρᾳ τοῦ φιλοσόφου ἀναπτύξει τὰ πάντα ἀνελύθησαν εἰς ἄτομα ἢ μονάδας, ὁ θεὸς ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἡ μονὰς τῶν μονάδων. Μονὰς τις εἶναι, ὡς πάντα, καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ, ἀτομικεύουσα τὸν θεόν. Τοιαύτη δὲ οὔσα δὲν ἀπόλλυται ἐν τῷ θανάτῳ κατὰ τὴν οὐσιώδη αὐτῆς ὑπαρξιν, ἀλλὰ μόνον ἀφανίζεται ἢ πρὸς τὰς πρότερον ὑπ' αὐτῆς κρατούμενας μονάδας σχέσις. Συνυπάρχουσα καὶ κρατοῦσα τῶν ἄλλων μονάδων, ὡς ψυχὴ αὐτῶν, ἀναπτύσσεται καὶ προάγεται διὰ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως. Ἀκολούθως ὑποτυποῦται καὶ ἡ Ἠθικὴ, ἥτις διαφέρουσα σφόδρα τῆς παραδεδομένης, καθορίζει ὡς σκοπὸν καὶ προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου οὐχὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἢ εὐεστῶ ἀλλὰ τὴν μετ' ἀγῶνας καὶ μόχθους ὀριζομένην ἀνύψωσιν καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν προσέγγισιν πρὸς τὸ θεῖον.

Ὁ Βροῦνος, φύσει ὦν θερμὸς, περιπαθὴς καὶ εὐφραντασίωτος διακρίνεται κυρίως οὐχὶ ὡς δημιουργικὸς ἀλλ' ἰδίᾳ ὡς ἐκλεκτικὸς καὶ συνδυαστικὸς νοῦς, συναρμόσας παλαιότερα καὶ ἐπιγενέστερα διανοήματα¹, ἅτινα μετὰ φλογεροῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ συναρπαζούσης εὐγλωττίας διέδωκε καὶ δι' αὐτῶν ἔσχεν ἰσχυρὰν ἐπὶ τοὺς νεωτέρους ἐπίδρασιν. Ἐκ τῶν παλαιῶν μνημονεύει τοῦ Ἀριστο-

1. Ὁ Βροῦνος ἀνέμειξεν ἀλλότρια διανοήματα μετ' ἰδίων ἐπινοιῶν καὶ ἐκ τῶν ποικίλων στοιχείων συνεκρότησε νέαν περὶ κόσμου θεωρίαν. Πάντως τὰ ἀλλότρια διανοήματα διεθέρμανε διὰ τῶν ζωηρῶν αὐτοῦ συναισθημάτων καὶ περιεκόσμησε διὰ καλλολογικῆς χάριτος καὶ γοητείας.

τέλους μετά τινος ψυχρότητος ¹, τούναντίον δὲ μετά πολλῆς τιμῆς τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος ², ὡς καὶ ἐν τῇ μοναδολογίᾳ τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Λουκρητίου. Ἰδίᾳ συγγενεῦει πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς πλατωνικούς διὰ τῆς καλολογικῆς αὐτοῦ διαθέσεως καὶ τῆς ἀξιώσεως ὅπως ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ἀγάπης αἰεὶ μᾶλλον ἀνέρχεται εἰς τὸν κόσμον τῆς ιδέας καὶ τὴν θεότητα. Τοὺς νέους πλατωνικούς πάλιν ὑπομιμνήσκει ἐν τῇ θεωρίᾳ περὶ σχέσεως θεοῦ καὶ κόσμου, περὶ τῆς ἐκ τοῦ πρώτου ἐνὸς καταγωγῆς πάντων, περὶ τῆς συμπτώσεως τῶν ἀντιθέσεων ἐν ἐκείνῳ τῷ πρώτῳ καὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ σύμπαντος. Τοὺς δὲ Στωϊκοὺς ἀνακαλεῖ διὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς τὰ πάντα ζωογονούσης ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς παροδοχῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως, προκυπτούσης ἐκ τῆς γνώσεως τῆς φυσικῆς τάξεως ³. Οὐχ ἥττον ἀναμιμνήσκει καὶ τὸν Ἡράκλειτον ἢ ἀπόφανσις ὅτι αἱ ἀντιθέσεις συνάπτονται εἰς ἄρμονίαν ⁴ καὶ ὅτι ἐν τῇ μεταβολῇ καὶ ἐναλλαγῇ τῶν καθ' ἕκαστα μένει μόνη σταθερὰ ὡς ἀλήθεια ἢ τάξις τῆς μεταβολῆς καὶ ὁ νόμος αὐτῆς.

Ἐκ τῶν μετέπειτα φιλοσόφων μνημονεύει ὁ Βροῦνος τοῦ Ἀβερρόου, τοῦ Ἀβικέννα, Δαυῖδ τοῦ ἐκ Dinant, τοῦ Παρακέλσου, τοῦ Τελεσίου, τοῦ Κοπερνίκου, ὧν τὰ διδάγματα ὁμολογεῖ ὅτι ἐπωφελήθη. Ἰδίᾳ ἐχρησιμοποίησε τὰ διδάγματα τοῦ Κουζανοῦ καὶ τοῦ Παρακέλσου τὰ θεοῦντα τὸν κόσμον. Κατ' ἐκείνους ἀπεφήνατο ὅτι ὁ θεὸς ὑπάρχει πανταχοῦ ὡς δρῶσα δύναμις, ὅτι εἶναι ὁ καθολικὸς νοῦς ὁ ὑπερκείμενος πάντων, ὁ ἐκχυνόμενος καὶ μορφῶν τὸν κόσμον. Ἀκολουθῶν τῷ Κουζανῷ μετέστησε τὴν ἔδραν τοῦ

1. Ἦτο εὐλογον νὰ μὴ ἔχη συμπαῶς πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις πλὴν ἄλλων παρεδέχετο περιορισμένον τόπον καὶ περιορισμένον κόσμον.

2. Ὁ Βροῦνος ἐκτιμᾷ τὸν Πλάτωνα καὶ ἀντιτιθέμενος πολλαχοῦ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ὀνομάζει ἑαυτὸν πλατωνικόν. Τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν γινώσκει ἀλλὰ πολλάκις λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ ἐλέγξῃ.

3. Οἱ Στωϊκοί, ὡς γνωστόν, ἐγνωμάτευον ὅτι ἀρετὴ εἶναι τὸ κατὰ φύσιν ζῆν.

4. Τὸ σύμπαν εἶναι ἀπειρος λειτουργία, καθ' ἣν αἱ ἀντιθέσεις ἐπιστρέφουσιν εἰς ἀλλήλας. Διὸ καὶ τελειοτάτη καὶ κατὰ φύσιν κίνησις εἶναι ἡ κυκλική.

θείου νοῦ εἰς τὴν ὕλην καὶ ὑπέλαβεν ὅτι ὁ καθολικὸς νοῦς εἶναι ἐν μετὰ τῆς ὕλης, ὅτι μορφοῖ καὶ σχηματίζει αὐτὴν ἐνδοθεν. Τὸ θεῖον λοιπὸν πρέπει νὰ νοῆται μόνον ὁμοῦ μετὰ τῆς ὕλης, ἢ δὲ ὕλη αὐτὴ εἶναι ἤδη θεῖον¹. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι θεὸς καὶ φύσις συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό, ὅτι ἡ φύσις ὡς ἀίδιος τῶν ὄντων τάξις εἶναι ἡ θεότης· ἀντίθεσις ἢ διαφορὰ θεότητος καὶ φύσεως εἶναι ἀνόητος δοξασία. Ὅπως ἐδίδαξεν ὁ Κουζανός, ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Βροῦνος ὅτι αἱ ἀντιθέσεις συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό· εἶδος καὶ ὕλη δὲν εἶναι δύο ἀλλ' ἐν, ἀφοῦ ἡ ὕλη ἔχει ἤδη ἐν ἑαυτῇ τὸ εἶδος· πᾶσαι αἱ μορφαὶ ἀνακύπτουσιν ἐκ τῆς ὕλης καὶ πάλιν εἰς αὐτὴν ἐπανέρχονται. Ἡ ὅλη ὑπαρξίς παρίσταται ὡς μεγαλοπρεπῆς καθολικὴ ἐνότης θεοῦ καὶ φύσεως, εἶδους καὶ ὕλης, αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἀρχῆς καὶ τέλους, ἐλευθερίας καὶ ἀνάγκης.

Τοιούτων ἀρχῶν ἀντεχόμενος ὁ φιλόσοφος εἶναι εὐνόητον ὅτι προσβλέπει πρὸς τὸν κόσμον μετ' αἰσιοδοξίας. Διὰ πάντων διήκει ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ κόσμου, ὁ δὲ νοῦς οὗτος διευθετεῖ πάντα ἐν μεγίστῃ ἀλληλουχίᾳ. Ὅθεν αἱ διαφωνίαι καὶ δυσαρμοστίαι τῶν ἐπὶ μέρους διαλύονται, ὡς φαινόμεναι ἀτέλειαι καὶ κακίαι ἀφανίζονται εὐθύς ὡς ἀπίδη τις εἰς τὸ ὅλον. Ὁ ἀτενίζων πρὸς τὴν ἐνδόμυχον οὐσίαν τοῦ κόσμου βλέπει μόνον κάλλος καὶ τελειότητα, πληροῦται θαυμασμοῦ καὶ λατρείας πρὸς τὸ Ἄπειρον καὶ ὑποτάσσεται εὐλαβῶς εἰς τοὺς θείους νόμους. Ἐκ τῆς ἀληθοῦς δ' ἐπιστήμης ἀνακύπτει ἡ ἀληθῆς θρησκεία καὶ ἡ ἀληθῆς ἠθικότης· ἐξ ἐκείνης ἐκπηγάζει τὸ ἥρωϊκὸν πάθος τοῦ σοφοῦ τοῦ ἐπιγινώσκοντος ὅτι ἔργον ἔχει καὶ προορισμὸν νὰ προβιβάζη μετὰ μόχθου αἰετὶ μᾶλλον ἑαυτὸν καὶ νὰ προσεγγίζη πρὸς τὴν ἀρχέγονον πηγὴν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ ἀληθῆς φιλοσοφία εἶναι ἄμα μουσικὴ, ποίησις καὶ ζωγραφικὴ. Οὕτω πως ὁ ἄνθρωπος, ὁ κινδυνεύσας ὡς ἐλάχιστος νὰ ἀφανισθῇ ἐν μέσῳ τοῦ ἀπείρου σύμπαντος, ἐπανευρίσκει ἑαυτὸν ἐν τῷ ἀπείρῳ βάθει τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως. Οὐχὶ μᾶλλον ἢ θεὰ τῶν ἀστέρων καὶ τῶν οὐρανίων σημείων ἢ ἡ ἐποπτεία τοῦ ἰδίου ἐγὼ ἀναβιβάζει εἰς τὸν κόσμον τῆς ἰδέας.

¹. Οὕτω πως ἐπανερχόμεθα τρόπον τινὰ εἰς τὴν ἀρχαίαν ὑλοζωίαν.

Ἐκ πολυειδῶν στοιχείων συναρμοσθέν, ὡς εἴρηται, τὸ προκείμενον φιλοσόφημα δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον δυσχερειῶν καὶ λοξοτήτων. Οὕτω δὴ εἰκονίζει ὁ Βρούνος τὸν θεὸν μάλιστα μὲν καὶ κυρίως ὡς ψυχὴν τοῦ κόσμου, οὐσίαν ἔμμονον ἐν αὐτῷ, δὲν ἀποδυσπετεῖ δὲ πάλιν νὰ τάξῃ ἐκεῖνον, καθὰ ἤδη καὶ ὁ Κουζανός, ὑπὲρ τὸν κόσμον· παρατηρεῖ ὅτι ὁ θεὸς καθ' ἑαυτὸν καὶ ὡς ὑπερκόσμιος ὑπερβαίνει τὴν γνωστικὴν ἡμῶν δύναμιν καὶ καθίσταται ἀπλῶς ὑποκείμενον τῆς θεολογίας, μόνον δὲ ὡς ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι γνωριστός καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν προσιτός ¹. Πρὸς δέ, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἐξῆρε τὴν ἐνότητα καὶ καθολικότητα, ὀλίγον προσέχων εἰς τὰ μερικὰ ὡς φαινόμενα καὶ συμβεβηκότα, ὕστερον μετέθηκε τὸ κέντρον τοῦ βάρους εἰς τὰ μερικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπάρξεως, τὰ άτομα ἢ τὰς μονάδας ². Προστεθήτω ὅτι πρὸς τὴν αἰσιοδοξίαν, ἣν ἐμποιεῖ ἢ περὶ τῆς τελειότητος τοῦ κόσμου ἀντίληψις,

¹. Ἡ φυσικὴ φιλοσοφικὴ γνῶσις, λέγει, κατορθοῖ νὰ εὔρη τὴν ἐνότητα τὴν ὑπὸ τὸ πλῆθος τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου λαμβάνουσαν. Τὴν δὲ ἐνότητα ταύτην, ἣτις ὑπόκειται ὡς βᾶσις τῶν πολλῶν τοῦ κόσμου ὄντων, ὀνομάζομεν ψυχὴν τοῦ κόσμου· πέρα τῆς ἐννοίας ταύτης ἀδυνατεῖ νὰ προβῇ ἡ φιλοσοφία. Ἐὰν δύναται νὰ εὔρεθῃ τι ὑπὲρ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου ἰστάμενον, ὑπερβατικὸν καὶ ἀπόλυτον, οὐδὲν εὔρεθῃ μόνον διὰ τῆς πίστεως. Ὁ μὴ πιστεύων ἀδυνατεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν γνῶσιν ὑπερκοσμίου Θεοῦ· ὁ πιστὸς λοιπὸν θεολόγος ζητεῖ τὸν θεὸν ὑπὲρ τὸν κόσμον, ὁ δὲ φιλόσοφος τοῦναντίον ἄς ζητῇ αὐτὸν ἐν τῷ κόσμῳ. (De la causa σ. 275).

². Σημειῶδες ὅτι ὁ Εὐτύχιος Τορρο ἐν ἀξιολόγῳ ἔργῳ (Opere latine de G. Bruno, 1889) διέκρινε τρεῖς περιόδους τῆς φιλοσοφίας τοῦ Βρούνου. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ, ἀντιπροσωπευομένη μάλιστα ὑπὸ τῆς συγγραφῆς «De umbris idearum», ὁ φιλόσοφος προσεγγίζει, λέγει, πρὸς τὸν Πλάτωνα [καὶ ὅμως ἀποκλίνει πολὺ τοῦ Πλάτωνος, διότι ἐκλαμβάνει τὰς ιδέας ὡς νόμους] καὶ πρὸς τοὺς νέους πλατωνικοὺς θεωρῶν τὸν κόσμον ὡς ἀπορροὴν τοῦ θεοῦ. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ ἀποφαίνει τὴν θεότητα ὡς ἀπειρον οὐσίαν, μένουσαν τὴν αὐτὴν ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν φαινομένων, ὡς τὴν ἐνότητα πασῶν τῶν ἀντιθέσεων. Εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀνήκουσιν οἱ ἐν Λονδίῳ συνταχθέντες ἰταλιστὶ Διάλογοι. Τέλος δ' ἐν τῇ τρίτῃ (1582–1592) ὡς βᾶσιν τῶν φαινομένων ἐκδέχεται ὁ Βρούνος ἀπειρον πληθὺν ἀτόμων καὶ μονάδων χωρὶς νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀρχέγονον οὐσίαν ὡς ὑπάρχουσαν ἐν πᾶσιν. Ὅπως ἂν ἔχη, πάντοτε χρησιμεύει τῷ φιλοσόφῳ τούτῳ ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ ἢ ἐννοια τῆς ἀπειροῦ οὐσίας.

δὲν συνάδει ποιά τις βαρυθυμία προϊούσα ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως ὅτι ἡ τελεία γνῶσις τοῦ ἀπείρου ἀποβαίνει ἀδύνατος καὶ μόνον ἀποκείται ἡμῖν ἢ μετὰ πόνου καὶ ἡρωϊκοῦ πάθους τελουμένη ἀνύψωσις καὶ προσέγγισις πρὸς τὸ αἰδίων καὶ αἰώνιον. Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως καὶ τὰ τοιαῦτα ἐλλείμματα, τὸ φιλοσόφημα τοῦτο εἶναι εὐρύ, μεγαλοπρεπές καὶ ἐπιβλητικόν, οὐδὲν δὲ παράδοξον ὅτι ἐπέδρασαν ἰσχυρῶς ἐπὶ πολλοὺς καὶ μεγάλους. Διδάξας δηλαδή ὁ Βροῦνος ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἐνδόμυχος τοῦ κόσμου αἰτία, ἡ «πρώτη αἰτία» ἢ ἐν τῷ σύμπαντι ἀποκαλυπτομένη, ὅτι ὁ θεὸς ὑπάρχει ἢ δημιουργοῦσα φύσις (*natura naturans*), οἱ δὲ μυρίοι κόσμοι ἢ δημιουργηθεῖσα φύσις (*natura naturata*), ἐγένετο ὁ πρόδρομος τοῦ Σπινόζου. Διδάξας δὲ πάλιν ὅτι αἱ μονάδες εἶναι τὰ ἀτομικὰ καὶ ἀνώλεθρα στοιχεῖα τῶν ὄντων καὶ ἐκάστη αὐτῶν κάτοπτρον τοῦ σύμπαντος, κατέστη ὁ προάγγελος τοῦ Λεϊβνιτίου. Ὑποδείξας ὅτι ἡ γνωστικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις δὲν παρέχει τελείαν τοῦ ἀπείρου γνῶσιν καὶ θεωρήσας ὡς κλῆρον τοῦ ἀνθρώπου τὴν τάσιν πρὸς τελείωσιν, τὴν προσπάθειαν πρὸς ἀνύψωσιν εἰς τὸ θεῖον, προωδοποίησε τὰ διδάγματα τοῦ Lessing καὶ τοῦ Καντίου¹. Οὐχ ἤττον δ' ἐπέδρασαν ἐπὶ τοὺς ῥωμαντικούς φιλοσόφους, ἐν οἷς καὶ ὁ Schelling, καὶ ἐπὶ τὸν Γκαϊτε. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀνυμνήθη ὡς σύμβολον καὶ μάρτυς τῆς ἐλευθερίας τῆς διανοήσεως. Οὕτω λοιπὸν ὁ θερμὸς οὗτος φιλόσοφος, ὁ ἐραστής καὶ ἐγκωμιστὴς τῆς ἀληθείας, ὑπῆρξε μετὰ τὸν Κουζανὸν ὁ ἕτερος τῶν Διοσκούρων τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐκπρεπὴς ἀντιπρόσωπος τῆς πανθεΐας² καὶ μέγας πρόδρομος ἐπιφανῶν φιλοσόφων. Παρὰ τὰς ἀτελείας ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, τὴν φανταστικὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν ὑπέρμετρον παθητικότητα, εἶναι ὁ Βροῦνος θαυμαστός διὰ τὴν καθαρότητα τῆς προαιρέσεως καὶ τὴν δύναμιν τοῦ συνδυαστι-

1. Ἄς προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὅσα ὁ φιλόσοφος οὗτος εἶπε περὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, προπαρεσκεύασαν τὴν νεωτέραν ἀντίληψιν τὴν περὶ γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ.

2. Ὁ Βροῦνος ἐπεξεργάσθη καὶ ἀνέπτυξε τὰ ἐν τῷ φιλοσοφίᾳ τοῦ Κουζανοῦ ἐνυπάρχοντα σπέρματα τῆς πανθεΐας.

κοῦ πνεύματος, δι' ὧν ἀρετῶν κατέλαβε θέσιν περίοπτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ¹.

3. ΚΑΜΠΑΝΕΛΛΑΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Θωμᾶς Καμπανέλλας (Tommaso Campanella) ² ἐγεννήθη τῷ 1568 ἐν χωρίῳ τινὶ τῆς Καλαβρίας, ἐκ γονέων τῆς μέσης τάξεως καὶ ἦτο φύσει κεκοσμημένος διὰ πολλῶν ἀρετῶν. Εὐμαθής, μνήμων καὶ εὐφαντασίωτος ἐξέμαθεν ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ τοὺς κανόνας τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς ποιητικῆς καὶ ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ ἐκφράζη ὅ,τι ἤθελεν εἴτε ἐν τῷ πεζῷ εἴτε ἐν ποιητικῷ λόγῳ. Κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πατρὸς ἔμελλε νὰ σπουδάσῃ τὴν περὶ τὸ δίκαιον ἐπιστήμην, ἀλλ' ἡ ἰσχυρὰ ἐντύπωσις ἐκκλησιαστικοῦ τινος ῥήτορος καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς βιογραφίας Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου καὶ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν θεολογίαν καὶ τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν. Πρωτῶς δ' ὅμως ἀνεφάνη τῷ νέῳ τόσο ζωηρὰ ἡ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ῥοπή καὶ ἀγάπη, ὥστε νὰ ἀσχολῆται συντόμως περὶ φιλοσοφικὰς μᾶλλον ἢ θεολογικὰς ἐρεῦνας. Ἦρξατο δὲ νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ἀριστοτελικῶν θεωριῶν φρονῶν ὅτι αὗται δὲν συνάδουσι πρὸς τὴν πραγματικὴν φύσιν. Ἡ τοιαύτη

---

¹. Ἐκ τῶν περὶ Βρούνου διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ Fuente Ric., La fonti piuricenti della filosofia di G. Bruno. Roma 1892.—Gust Lovis, G. Bruno. Seine Weltanschauung und Lebensauffassung. Berl. 1900.—H. v. Stein, G. Bruno. Gedanken über seine Lehre und sein Leben. Berl. 1900.—Witte C., Materie und Form bei G. Bruno. Erl. 1901.—Cotugno R., G. Br. e le sue opere. Trani 1907.—Kuhlenbak L., G. Br. Seine Lehre von Gott, von der Unsterblichkeit der Seele und von der Willensfreiheit. Berl. 1913.—Boulting W., G. Bruno. London 1916.—Martin C., G. Br., mystic and martyr. London 1921.—Bergfeld Max, G. Brunno. Berl. 1929.—Sänger W., Goethe und G. Bruno. Berl. 1930.—Reidel Arn., Wirkung und Nachwirkung G. Brunos Heidel. 1930.

². Τὸ κύριον ὄνομα αὐτοῦ ἦτο Giovanni, ἀνθ' οὗ ἔλαβε τὸ ὄνομα Tommaso, ὅτε ἐν ἡλικίᾳ 14 ἐτῶν εἰσηλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν.

ἀμφιβολία ἐπερρώσθη ἔτι μᾶλλον, ἀφ' ὅτου διεξῆλθε τὰ συγγράμματα τοῦ Τελεσίου¹, ἅτινα ἤρεσαν αὐτῷ ὑπερβαλλόντως ὡς στοιχοῦντα οὐχὶ μᾶλλον πρὸς τὴν δοξασίαν τῶν ἀνθρώπων ἢ πρὸς τὴν φύσιν τῶν ὄντων. Τὸ ἐντεῦθεν κατέλιπε τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐτράπη ἐπὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Τελεσίου· κατέστη πολέμιος ἐκείνης καὶ ὑπέρμαχος ταύτης. Ἀποχωρήσας δ' εἰς Βαλβίαν ἀνέπτυσε κατὰ μικρὸν νέας περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων καὶ τῶν ἡθῶν τῶν ἀνθρώπων θεωρίας, ἤρξατο δὲ γράφων καὶ δημοσιεύων τὰς ἰδίας αὐτοῦ γνώμας. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῶν καινοτόμων διδασκαλιῶν ἐπήγειρε πολλοὺς ἀντιπάλους, κατέλιπε τὴν Νεάπολιν καὶ, ἀρχομένου τοῦ 1592, ἦλθεν εἰς Ῥώμην, ἵνα ἀπολογηθῆ. Ἐντεῦθεν μετέβη εἰς Φλωρεντίαν, Βενετίαν καὶ Πάδουαν διδάσκων πανταχοῦ καὶ διαδίδων τὰς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας². Τὸ αὐτὸ ἐποίησεν καὶ ἐν Ῥώμῃ, εἰς ἣν ἐπανῆλθε. Τῷ 1598 ἐπανευρίσκομεν αὐτὸν ἐν Νεαπόλει, ἐνθα ὅμως βραχὺν μόνον χρόνον διέτριψε, διότι μετ' ὀλίγον ἀπεχώρησεν εἰς Καλαβρίαν. Περιλαβὼν δ' ἐν ταῖς καινοτομίαις αὐτοῦ καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τολμήσας νὰ ὑποδείξῃ σχέδιον κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ἐγένετο ὑποπτος καὶ κατ' ἀκολουθίαν συνελήφθη κατὰ διαταγὴν τῆς κυβερνήσεως· κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ³ καὶ αἵρέσει ὑπέμεινε μετὰ

---

1. Ἡ κλίσις πρὸς τὸν Τελέσιον καὶ ἡ δυσμένεια πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἐπεγένετο τῷ Καμπανέλλα ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Consenza, ἐνθα συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς.

2. Καθηγητοῦ θέσιν, ἐξ ἧς νὰ δύναται νὰ διακηρύττῃ τὰς νέας θεωρίας, δὲν κατώρθωσε νὰ λάβῃ, διότι ἐγένετο ὑποπτος ἕνεκα τῶν καινοτομιῶν.

3. Τὰ αἷτια τῆς καταδίκης δὲν εἶναι κατὰ πάντα καὶ ἀκριβῶς γνωστά. Κατὰ τινὰ ἱστορικῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ὁ Καμπανέλλας ἐφέρετο ὡς συνεννοούμενος μετὰ τῶν Τούρκων, ὅπερ ὁ φιλόσοφος ἠρνεῖτο. Τὰ κυριώτερα δ' ὅμως τῆς καταδίκης αἷτια εἶναι, ὡς φαίνεται, αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ δὴ καὶ πολιτικαὶ καινοτομίαι τοῦ ἀνδρός, πρὸς δ' ἔτι αἱ κατὰ σημεῖα τῶν καιρῶν καὶ τῆς φύσεως γινόμεναι προρρήσεις αὐτοῦ, καθ' ἃς ἔμελλον νὰ ἐπισυμβῶσι τῷ 1600 μεγάλαι ἀνατροπαί. Ἐνταῦθα δὴ ἀνήκουσι καὶ αἱ ὑποψίαι, καθ' ἃς ὁ φιλόσοφος ἐστρέφετο κατὰ τῆς ἰσπανικῆς μοναρχίας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπέκρουσεν ὁ Καμπανέλλας καὶ κατηγορεῖ ὕστερον τῆς μοναρχίας ἐκείνης ἀγνωμοσύνην, διότι ἐκ τοῦ ἐναντίου αὐτὸς εἰργάζετο ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου ταύτης.

καρτερίας πολλάκις φοβερὰ μαρτύρια καὶ τέλος κατεδικάσθη εἰς ἰσόβιον εἰρκτήν. Εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἔτη διήνυσεν ἐν τῇ φυλακῇ, ἔνθα μετ' ἀμειώτου ζήλου ἐξηκολούθησε τὴν μελέτην καὶ συγγραφὴν δεχόμενος τὴν ἐπίσκεψιν τῶν φίλων καὶ παραδίδων αὐτοῖς ἔργα πρὸς ἔκδοσιν. Ἐπὶ τέλους διὰ μεσολαβήσεως τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ τοῦ ὀγδόου ἠλευθερώθη καὶ ἦλθεν εἰς Ῥώμην. Ἐπειδὴ ὁμως ἐξηκολούθει νὰ τρέφῃ τὰ πολιτικά αὐτοῦ σχέδια καὶ ἐκινδύνευε νὰ καθειρθῇ πάλιν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Γαλλίαν. Ἐν Παρισίοις ἐγένετο εὐμενῶς δεκτὸς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου τοῦ δεκάτου τρίτου καὶ τοῦ καρδινάλιου Ῥισελιέ· ἔτυχεν ἑτησίου μισθοῦ καὶ διέμενεν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διήγαγε τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν ἡρεμίᾳ καὶ τιμῇ ἐργαζόμενος καὶ περιεπόμενος ὑπὸ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ἐν οἷς ὁ Γασσένδης καὶ ὁ Μερσέννος.

Ἐτελεύτησε τῷ 1639 καταλιπὼν πολυάριθμα συγγράμματα, κατὰ μέγα μέρος συνταχθέντα ἐν τῇ φυλακῇ, πολιτικά καὶ φιλοσοφικά, ἔτι δὲ καὶ ποιήματα. Προέχουσι τούτων τὰ ἐπιγραφόμενα «Προοδοποίησις τῆς ἀνακαινίσεως τῆς φιλοσοφίας»¹, «Πρακτικῆς φιλοσοφίας μέρη τέσσαρα»², «Περὶ τῆς ἰσπανικῆς μοναρχίας»³, «Λογικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας μέρη πέντε»⁴, «Καθολικῆς φιλοσοφίας ἢ Μεταφυσικῆς μέρη τρία κατ' ἰδίας ἀρχάς»⁵. Τὰ

---

1. Prodomus philosophiae instaurandae, i.e. dissertationes de natura rerum compendium, secundum vera principia. Pad. 1611, Frankf. 1617.

2. Realis philosophiae epilogisticae partes quatuor, h. e. de rerum natura, hominum moribus, politica, ἔνθα προσαρτᾶται καὶ ἡ τὸ πρῶτον τῷ 1602 ἰταλιστὶ συνταχθεῖσα Civitas solis Frank. 1623. Ἡ Civitas solis ἐξεδόθη καὶ ἰδιαιτέρως ἐν Utrecht τῷ 1643.

3. De monarchia hispanica. Hardv. 1640.

4. Philosophiae rationalis et realis partes quinque. Paris 1638.

5. Universalis philosophiae seu metaphysicarum rerum iuxta propria principia partes tres. Paris, 1638.

πλεῖστα συνετάχθησαν λατινιστί¹, ἓνια μόνον ἰταλιστί². Ἐκδοσις ἀπάντων τῶν ἔργων τοῦ Καμπανέλλα ἤρξατο τῷ 1637 ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ φιλοσόφου, ἐνισχυομένου ὑπὸ τοῦ 'Ρισελιέ, ἀλλ' ἔμεινεν ἀτελής³. Τινὰ αὐτῶν μετεφράσθησαν εἰς ἄλλας γλώσσας⁴.

2. Ἄρχαί. Σκέψεις καὶ ἀναίρεσις αὐτῆς. Σπουδαιότητα ἐκ τῶν συγγραφῶν τοῦ Καμπανέλλα καὶ μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμελείας ἐπεξεργασμένη εἶναι ἡ Ὀντολογία (Μεταφυσική), ἐν ἣ περιέχονται τὰ κυριώτατα αὐτοῦ διανοήματα. Ταύτην δὲ θεωρεῖ ὁ φιλόσοφος ὡς βίβλον πάντων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πρα-

---

¹ *Elegia in morte B. Telesii*. Neap. 1588. *Lectiones physicae, logicae et animasticae*. Neap. 1588—*Philosophia sensibus demonstrata cum vera defensione*. Telesii. Neap. 1590—*De sensu rerum et magia libri IV*. Frank. 1620—*Apologia pro Galileo mathematico florentino*, Frank. 1622—*Physiologica*, Frank. 1623—*Astrologica*, Lugd. 1629. Frank. 1630—*Atheismus triumphans sive reductio ad religionem*. . . Rom. 1630. 1636—*Medicinalia*, Lyon 1635—*De libris propriis et recta ratione studendi syntagma*, Paris 1642.

² *Della libertà e della felice suggezzione allo stato ecclesiastico*. Tesi 1633. Ἰταλιστὶ συνέταξεν ὁ Καμπανέλλα καὶ φιλοσοφικὰ πονήματα, ἅτινα ἐξέδωκεν ἄνωνύμως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Scelta d'alcune poesie filosofiche*» 1622. Ταῦτα ἐπανεξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ T. Orelli ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Poesie filosofiche di T. Campanella*» Lugano 1834. Τὰ ἐν ἰταλικῇ γλώσσῃ συντεταγμένα ἔργα αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ A. d'Ancona, τῷ 1854 ἐν Τουρίνω.

³ Ἐξεδόθησαν τρεῖς τόμοι. Ὁ πρῶτος ἐπιγράφεται «*Philosophia rationalis partes V, iuxta propria principia: Grammatica, Dialectica, Rhetorica, Poëtica, Historiographia*, Paris 1638. Ὁ δεῦτερος «*Disputationum IV partes suae philosophiae realis libri IV et Civitas solis*» Paris, 1637. Ὁ τρίτος «*Universalis philosophiae seu metaphysicarum rerum iuxta propria dogmata partes III*. Paris 1638.

⁴ Μετεφράσθησαν εἰς τὴν γαλλικὴν «*Oeuvres choisies de Th. Campanella*», Paris 1844. Ἐπιτομαὶ ἐκλεκτῶν ἔργων τοῦ Καμπανέλλα μεθρμηνεύθησαν εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ εὐρίσκονται παρὰ Rixner καὶ Siber «*Leben und Lehrmeinungen berühmter Physiker*», VI Heft 1896. Τὴν Πολιτείαν τοῦ Ἡλίου μετέφρασεν εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἐξέδωκεν ὁ J.E. Wessely ἐν Μονάχῳ, 1900. Πολλὰ δὲ ποιήματα αὐτοῦ μετέφρασεν ὁ περιώνυμος ποιητὴς Herder.

γμάτων, περιεκτικὴν τῆς σοφίας πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ποριστικὴν τῶν λύσεων τῶν παντοίων προβλημάτων. Ἐνταῦθα διερευνῶνται οἱ τύποι καὶ αἱ μέθοδοι τῆς νοήσεως ἡμῶν, οἱ νόμοι τῆς ὑπάρξεως, ὁ κόσμος καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν θεόν, ἡ ἱστορία καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἀνθρώπων, ἐνὶ λόγῳ διατυποῦται σύστημα φιλοσοφίας εὐρύτατον, οἷον δὲν παρέσχεν ἄλλος τις σύγχρονος. Ὡς ὁ Ζαβαρέλλας καὶ ὁ Κρεμόνιος διαιρεῖ καὶ αὐτὸς τὰς ἐπιστήμας εἰς δύο, εἰς τὰς ἐπιστήμας δηλονότι τὰς θεραπευούσας μόνον τὴν γνῶσιν καὶ εἰς τὰς ἄλλας τὰς ἐπιδιωκούσας ἀπλῶς τὴν ὠφέλειαν, ἐξ ὧν αἱ τελευταῖαι ἠδύναντο νὰ καλῶνται τέχναι μᾶλλον ἢ ἐπιστήμαι. Εἰς τὰς κυρίως ἐπιστήμας τάττει μόνον τὴν Ὀντολογίαν καὶ τὴν Φυσικὴν, ταλαντευόμενος δ' ἐνίοτε προσθέτει καὶ τὴν Μαθηματικὴν, τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Πολιτικὴν· τὰς τελευταίας τρεῖς ἄλλοτε ἀποφαίνει ὡς βοηθητικὰς ἐπιστήμας καὶ ποριστικὰς γνώσεων, τὴν μὲν Μαθηματικὴν ὡς βοηθητικὴν τῆς Φυσικῆς, τὴν δὲ Λογικὴν τῆς Ὀντολογίας, τέλος δὲ τὴν Πολιτικὴν ἀνάγει εἰς τὴν Ὀντολογίαν ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν νομοθέτιν ¹. Ὅπως ἂν ἔχη, τὰ πρωτεῖα ἀπονέμει εἰς τὴν Ὀντολογίαν ὡς ἀφορῶσαν εἰς τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ ἐπιδιώκουσαν νὰ δικαιώσῃ τὰς προόδους τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης ². Τὸ σύστημα τοῦ Κοπερνίκου, ὅπερ διὰ τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Γαλιλαίου ἀνῆλθεν εἰς περιωπὴν, ἐφαίνετο ἐπὶ τινα χρόνον ὅτι ἐπεδοκίμαζε· διότι εὔρισκε τοῦτο οὐχὶ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Τελεσίου, εἰ καὶ ἐτήρει μόνον ὡς ὑπόθεσιν. Ὅτε δ' ὅμως ὁ Γαλιλαῖος ἠναγκάσθη νὰ παλινωδῆσῃ, δὲν ὤκνησε καὶ ὁ Καμπανέλλας νὰ καταλίπη ἐκεῖνο. Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἀσχοληθεὶς περὶ τὸν Τελέσιον καὶ ἐκ τούτου ὀρμηθεὶς, καθίστατο ἀντίπαλος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀριστοτελικῆς. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς ὅτι καὶ τὴν Ὀντολογίαν, ἣν τόσον ἐξαίρει, ἀποφαίνει οὐχ

¹. Universalis philosophiae seu metaphysicarum rerum iuxta propria dogmata 1, 9. art. 12. 5, 1. art. 5.

². Ἡ Ὀντολογία εἶναι ἡ καθολικωτάτη ἐπιστήμη, ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν· εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀναγκαῖα ὡς παρέχουσα τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας καὶ ἀρχὰς τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν. Αὕτη δὲν ἐμμένει ἐν τοῖς φαινομένοις ἀλλ' ἀνερευνᾷ τῶν πραγμάτων τὴν οὐσίαν. (Αὐτ. 1 prooem. σ. 4).

ἤττον ὡς βοηθητικὴν ἐπιστήμην, διότι εἶναι μὲν αὕτη διδάσκαλος καὶ καθηγεμῶν τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ χρησιμεύει κοινῇ μετ' αὐτῶν ὡς θεράπεινα τῆς θεολογίας¹. Ἡ Ὀντολογία δηλαδὴ κατέχει μέσσην τινὰ θέσιν μεταξὺ τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς θεολογίας, καθ' ὅσον ἀνυψοῖ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς φύσεως εἰς τὸν θεόν. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἡ ὅλη φιλοσοφία προσλαμβάνει χαρακτῆρα θεολογικόν· ὁ θεὸς παρίσταται ὡς ὁ ἀληθὴς διδάσκαλος, ὁ διδάσκων ἡμᾶς τὸ μὲν διὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς τὸ δὲ διὰ τῆς φύσεως², ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ὁ θεὸς ἀποκαλύπτεται διττῶς, τὸ μὲν ἐν τῷ γεγραμμένῳ κώδικι τῶν ἱερῶν βιβλίων, τὸ δὲ ἐν τῷ ζῶντι κώδικι τῆς φύσεως. Ἡ φιλοσοφία ἔργον ἔχει νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν ζῶντα τῆς φύσεως κώδικα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παρατηρήσεως καὶ διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς «μικρολογία».

Ἡ ὄντολογία διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἀσχολεῖται περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς γνώσεως, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὑπάρξεως, τὸ δὲ τρίτον τέλος περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πράξεως³. Ἐπιλαμβανόμενος ὁ φιλόσοφος τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος ἐκφέρει ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ παρατηρεῖ ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀναπόδεικτοι· ἂν δέ τις ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ αὐτάς, ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἐξ ὧν ἐκεῖναι προῆλθον δι' ἐπαγωγῆς· ἀλλ' αἱ αἰσθήσεις δὲν παρέχουσι γνώσιν ἀσφαλῆ, ἄλλως τε καὶ διότι καὶ αὐταί, ὅπως καὶ τὰ πράγματα, μεταβάλλονται. Ἐπειτα δὲ αἱ αἰσθήσεις δὲν δεικνύουσι πῶς τὰ πράγματα ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ (τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων) ἀλλὰ μόνον πῶς φαίνονται εἰς ἡμᾶς. Δὲν πληροφοροῦσι περὶ τῆς οὐσίας ἡμῶν ἢ περὶ τῆς ἡμετέρας καταστάσεως, ἂν ὑπνώττομεν

---

¹. Αὐτ. 5, 2 art. 2. Assistit ergo theologiae sicut magistra ancillarum.

². Αὐτ. 1, summa, 1. Τὸ βιβλίον τῆς ἀποκαλύψεως (ἡ ἁγία Γραφή) καὶ τὸ ζῶν βιβλίον τῆς φύσεως εἶναι σύμφωνα πρὸς ἄλληλα, ἀφοῦ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Δημιουργοῦ· εἰς ἐκεῖνο ἐρχόμεθα διὰ τῆς πίστεως, εἰς δὲ τοῦτο διὰ τῆς παρατηρήσεως.

³. Αὐτ. prooem. σ. 6.

ἢ ἐγρηγοροῦμεν, ἢ εἶμεθα ζῶντες ἢ τεθνεῶτες· ἐνδέχεται νὰ πλανώμεθα ἢ νὰ μαινώμεθα ¹. Καὶ ὅμως, τοιαῦτα λέγων δὲν θέλει νὰ ἀρνηθῆ τὸ δυνατὸν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἀλλὰ μόνον νὰ δείξη ὅτι αὕτη εἶναι περιορισμένη ². Διὸ καὶ ἀναλαμβάνει τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἰσχυρισμῶν τῶν σκεπτικῶν· μνημονεύει πολλοὺς τῶν ὑπ' ἐκείνων προσαγομένων λόγων πρὸς δικαιολογίαν τῆς σκέψεως καὶ ἀνασκευάζει αὐτοὺς δεικνύων ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ τῆς γενικῆς ἀμφιβολίας ἀρχή. "Ὅταν οἱ σκεπτικοί, λέγει, ἰσχυρίζονται ὅτι οὐδὲν γινώσκουσιν, ὁμολογοῦσι, διὰ τοῦ τοιούτου ἰσχυρισμοῦ, ὅτι γινώσκουσι τοῦλάχιστον τοῦτο, ὡς ἔχει (prout est), τὸ ὅτι δηλαδή οὐδὲν γινώσκουσι ³. Παραδέχονται ἄρα ἀνεπιγνώστως διὰ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν οἱ σκεπτικοὶ τὴν γνῶσιν καὶ οὕτως ἀναιροῦσιν ἑαυτούς. ( ) ἀγνοῶν, ἂν γινώσκει ἢ μή, ὀφείλει πάντως νὰ ἔχη γνῶσιν τοῦ ὅτι δὲν γινώσκει· οὕτως ἐν τῇ ἀρνήσει τῆς γνώσεως ἐνυπάρχει ἤδη ἡ γνῶσις. Εἰς τὴν ἀμφιβολίαν καταλήγομεν πιστεύοντες ὅτι δὲν γινώσκομεν τὰ πράγματα, οἷα εἶναι. Ὡς βᾶσις δηλαδή πάσης ἀμφιβολίας ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων, ὅπως ταῦτα ἔχουσιν ⁴. "Ὅθεν οἱ σκεπτικοὶ ἰσχυρίζονται ἄτοπα. "Ἄλλως δὲ καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ πράξει ἀναιροῦσι τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν, διότι ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ δὲν ἀμφιβάλλουσιν, ἀλλ' ἐνεργοῦσιν ἀκόλουθα πρὸς τὰς αἰσθήσεις· μόνον ὅταν διεξαγάγωσιν ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας, ἐνθυμοῦνται ὅτι εὔρον ἐν αὐταῖς πολλὰς ἀτελείας καὶ ἀρνοῦνται τὴν τελειότητα τῆς ἐπιστήμης, τὴν μέθοδον καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, οὐχὶ τὴν ὑπαρξιν ἐπιστήμης, τέχνης καὶ αἰσθήσεως ⁵.

¹. Αὐτ. 1,1, art. 11-13.

². Αὐτ. 1,8 art. 1.

³. Αὐτ. 1,2 art. 1 «Qui vero hoc unum se scire profitentur, quod nihil sciant, itidem propterea ita profitentur, quod putant se hoc assecutos esse, prout est, videlicet quod nihil se sciant».

⁴. Αὐτ. 1,2.

⁵. Αὐτ. 1,3 art. 2 «Cum dicunt se nescire, negant perfectionem scientiae et modum et propter quid, non autem esse scientiam et artem et sensum».

Λοιπὸν ὑπάρχει γνῶσις καὶ βεβαιότης, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὑπάρχουσι καθολικαὶ ἔννοιαι καὶ ἀρχαί, αἵτινες ὑπέγκεινται πάσης ἀμφιβολίας καὶ ὧν ἄνευ θὰ καθίστατο ἡ γνῶσις ἀδύνατος ¹. Ἐνταῦθα ὁ Καμπανέλλας ἐπικαλεῖται τὸν ἱερὸν Αὐγουστῖνον, ὅστις ὑπέδειξε τὴν αὐτογνωσίαν ὡς παρεκτικὴν βεβαιοτάτης ἀρχῆς ². Ἡ αὐτογνωσία δηλαδὴ ³ μαρτυρεῖ περιφανῶς ὅτι «ὑπάρχω»· διότι, ἂν μὴ ὑπῆρχον, δὲν θὰ ἐνόουν, δὲν θὰ ἀμφέβαλλον οὐδὲ θὰ ἐσφαλλόμην ⁴. Ἡ αὐτογνωσία ὡσαύτως παρέχει τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι δύναμαι, ὅτι γινώσκω καὶ ὅτι βούλομαι ⁵. Αὕτη δὴ εἶναι ἡ ἐκ τῆς αὐτογνωσίας προερχομένη ἀσφαλεστάτη ἀρχή, ὅτι ὑπάρχομεν, ὅτι δυνάμεθα καὶ γινώσκομεν καὶ βουλόμεθα. Εἰς ταύτην ἀκολουθεῖ δευτέρα καὶ οὐχ ἤττον βεβαία ἀρχή, καθ' ἣν εἴμεθα περιορισμένοι κατὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ κατὰ τὴν δύναμιν, τὴν γνῶσιν καὶ τὴν βούλησιν· εἴμεθα τί, ἀλλ' οὐχὶ πάντα· δυνάμεθα, γινώσκομεν καὶ βουλόμεθα τί, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ πάντα τρόπον πάντα ⁶. Ἡ δευτέρα

1. Αὐτ. 1,2 art. 3.

2. Κ.Ι. Λογοθέτου, Ἡ φιλοσοφία τῶν Πατέρων 1, 324 ἐξ.

3. Ἔχομεν ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι πᾶσα γνῶσις καὶ πᾶσα πράξις ἤρτηται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν. (Αὐτ. 2,5 art. 3).

4. Αὐτ. 1,3 art. 3. «Mihi certissimum est, quod ego sum..... Si negas et dicis me falli, plane confiteris, quod ego sum; non enim possum falli, si non sum».

5. Ὁ Καμπανέλλας προθυμεῖται νὰ δείξη, πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ αὐτογνωσία καὶ ἀντιτίθεται πρὸς τὸν Τελέσιον, καθ' ὃν πᾶσα γνῶσις προϋποθέτει ἀλλοίωσιν. Τοιαύτη ἀπόφανσις ἰσχύει, λέγει, μόνον ἐπὶ τῆς γνώσεως τῆς δι' ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας προσγινομένης· διότι τὰ ἔξω πράγματα γινώσκομεν, ἀφοῦ ὑποστώμεν παρ' αὐτῶν ἐπίδρασιν καὶ ἀλλοίωσιν. Ἄλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς γινώσκομεν εὐθύς, ἄνευ ἐπενεργειῶν καὶ ἀλλοιώσεων. Ἐκαστον δηλαδὴ ὃν ἔχει ἔμφυτον λανθάνουσαν τὴν ἔννοιαν ἑαυτοῦ (notio abdita innata), συμπίπτουσαν πρὸς τὴν οἰκείαν φύσιν. Ἄν δὲ ἡ αὐτογνωσία ἐπισκοτίζεται, αἰτία εἶναι ἡ διακώλυσις ἢ ἀπὸ ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, ὧν ἕνεκα ἡ ψυχὴ περιπίπτει εἰς λήθην καὶ ἀγνοίαν ἑαυτῆς. Ὅπως ἂν ἔχη, ἡ αὐτογνωσία, ἡ λανθάνουσα γνῶσις ἑαυτοῦ, εἶναι ἀπαραίτητος ὄρος, ὅπως τι δυνηθῆ νὰ λάβῃ γνῶσιν τῶν ἄλλων πραγμάτων.

6. Ἐπιθ. ἄνωτ. «Ergo nos esse et posse scire et velle est certissimum principium primum, deinde secundario, nos esse aliquid et non omnia et posse, scire, velle aliquid et non omnia vel omnino».

αὕτη ἀρχὴ ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ἀνάγκης, ὅπως ἀναγνωρίζωμεν τὰ φαινόμενα, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν καὶ ἅμα νὰ διακρίνωμεν ἀπὸ τῆς συμφύτου γνώσεως ἡμῶν αὐτῶν. Μανθάνοντες δὲ τὰ ἔξω πράγματα συνορῶμεν ὅτι τοῦτο ποιοῦμεν δι' ἡμῶν αὐτῶν ¹. Οὕτως εἰς τὴν δευτέραν προστίθεται καὶ ἄλλη νέα, τρίτη, ἀρχή, καθ' ἣν δυνάμεθα, γινώσκομεν καὶ βουλόμεθα (ἀγαπῶμεν) ἄλλα ὄντα, διότι δυνάμεθα, γινώσκομεν καὶ ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτούς. Δύναμαι νὰ ὑψώσω βάρος πεντήκοντα λιτρῶν, διότι δύναμαι νὰ ὑψώσω ἑμαυτὸν ἔχοντα παραπλήσιον βάρος ἢ διότι δύναμαι νὰ ὑψώσω τὸν βραχίονά μου· αἰσθάνομαι τὴν θερμότητα, διότι αἰσθάνομαι ἑμαυτὸν θερμαινόμενον· ἀγαπῶ τὸ φῶς, διότι ἀγαπῶ ἑμαυτὸν φωτιζόμενον ².

Αἱ εἰρημέναί τρεῖς ἀρχαὶ εἶναι προφανεῖς καὶ ἀναμφίλεκτοι. Μόνον δὲ ὅταν καταλίπωμεν αὐτάς καὶ κατέλθωμεν εἰς τὰ μέρη καὶ τὰς λεπτομερείας, τότε ἄρχεται ἡ ἀβεβαιότης καὶ ἀμφιβολία· καὶ τοῦτο, διότι τὰ ἀντικείμενα ταράττουσι τὴν ψυχὴν καὶ ἀποξενοῦσιν ἀπὸ τῆς αὐτογνωσίας, παρίστανται δὲ οὐχὶ ὡς ὅλα καὶ σαφῆ ἀλλὰ μόνον ὡς μέρη καὶ ἀσαφῆ ³.

3. Ὀντολογία καὶ Θεολογία. Πάντα τὰ ὄντα, ὅσα παρατηροῦμεν καὶ γινώσκομεν, εἶναι πεπερασμένα κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐνέργειαν· μετέχουσι τοῦ «εἶναι» καὶ τοῦ «μὴ εἶναι», συνίστανται ἐξ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, ἅτινα ὡς θεμελιώδεις ὅροι συνάπτονται ἐν τῷ πεπερασμένῳ οὐχὶ κατὰ φυσικὸν ἀλλ' ὑπερφυσικὸν τρόπον ⁴. Τὸ μὴ ὄν δὲν ὑπάρχει καθ' ἑαυτό, ἀλλ' ὑφίσταται

¹. Αὐτ. 1,3 art. 3. «Nec unquam ens ullum potest aut scit aut vult aliquid, nisi quia se ipsum illo aliquo affectum».

². Αὐτ. art. 5. Πᾶσα γνώσις ἄλλων πραγμάτων εἶναι εἰδικὸς διορισμὸς καὶ τροποποιήσις τῆς συνειδήσεώς μου καὶ προϋποθέτει αὐτήν. Δύναμαι νὰ ἔχω γνώσιν ἄλλων πραγμάτων, καθ' ὅσον γινώσκω ἑμαυτὸν διοριζόμενον ὑπ' αὐτῶν.

³. Αἰτία τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς πλάνης εἶναι ἡ σύγχυσις τῆς ἐμφύτου καὶ ἐπικτήτου γνώσεως. (Ἐνθ. ἄνωτ. 1,3 art. 3. 1, 8. art. 1).

⁴. Πῶς τὸ ὄν συμμειγνύεται μετὰ τοῦ μὴ ὄντος; Πῶς τὸ μὴ ὄν, ὅπερ

ἐν τοῖς πεπερασμένοις, περιορίζει καὶ χωρίζει αὐτὰ ἀπ' ἄλλων πεπερασμένων¹. Τὸ δὲ ὄν ἔχει θεμελιώδεις ιδιότητες (primalties), τουτέστιν ἐκεῖνα τὰ γνωρίσματα, δι' ὧν κυρίως ὑφίσταται². Τοιαῦται θεμελιώδεις ιδιότητες εἶναι ἐν πᾶσι τοῖς οὐσι τρεῖς, αἵτινες συνυπάρχουσι καὶ συναποτελοῦσι τὴν οὐσίαν ἐκάστου πράγματος. Πρώτη μὲν εἶναι ἡ δύναμις (potentia), διότι οὐδὲν ὑπάρχει, ἂν μὴ δύναται νὰ ὑπάρχη, νὰ ἐνεργῇ καὶ πάσχη. Δευτέρα δ' εἶναι ἡ γνῶσις (sapientia), διότι πᾶν τὸ ὑπάρχον ἔχει γνῶσιν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων³. Τέλος δὲ τρίτη εἶναι ἡ βούλησις ἢ ἀγάπη (amor), διότι ἕκαστον ἀγαπᾷ ἑαυτὸ καὶ τὰ ἄλλα⁴. "Ὅπως ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσιν, ὡς εἴρηται, αἱ τρεῖς αὗται θεμελιώδεις ιδιότητες, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς αὐτοσυνειδησίας (ἔχομεν εὐθύς ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι δυνάμεθα, γινώσκομεν καὶ ἀγαπῶμεν), οὕτω πρέπει κατ' ἀναλογίαν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ αὗται ὑπάρχουσι καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις πράγμασι⁵.

καθ' ἑαυτὸ δὲν ὑπάρχει, προσγίνεται εἰς τὰ πεπερασμένα; Τοῦτο ὁμολογεῖ ὁ Καμπανέλλας ὅτι εἶναι ἀκατάληπτον. (Αὐτ. 6,3 art. 3).

1. Αὐτ. 2,3 art. 4. 4. 12, art. 1. 6, 3, art. 1-4.

2. Αὐτ. 2,2, art. 1 «Primalitas est, unde ens primitus essentiatur».

3. "Ἐκαστον πρᾶγμα ἔχει αἴσθησιν καὶ γνῶσιν ἑαυτοῦ. Ἡ γνῶσις ἑαυτοῦ εἶναι ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ, ἡ δὲ γνῶσις τῶν ἄλλων εἶναι ἡ ὑπαρξίς αὐτῶν. Αὐτ. 6,8, art. 1. «Cognoscere est esse», Αὐτ. art. 4 «Notitia sui est esse suum, notitia aliorum est esse alium».

4. Αὐτ. 6, prooem. 6, 10, art. 1 καὶ 11, art. 1. 6,5, art. 1.

5. Ὁ Καμπανέλλας προθυμεῖται νὰ δείξῃ ὅτι αἱ εἰρημέναι ιδιότητες ἀνήκουσιν εἰς πάντα. "Ὅτι τὰ ζῶα γινώσκουσιν, εἶναι ἀναμφισβήτητον· διότι ζητοῦσι μὲν τὸ ἑαυτοῖς ὠφέλιμον, φεύγουσι δὲ τὸ ἐπιβλαβές. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν φυτῶν, ἅτινα διακρίνοντα τὸ ὠφελοῦν ἀπὸ τοῦ βλάπτοντος ἀπομυζῶσιν ἀπὸ τῆς γῆς μόνον τοὺς χρησίμους χυμούς. Καὶ τὰ ζῶα δὲ καὶ τὰ φυτὰ ἔχουσι πρὸς τὰ ὁμοειδῆ ἀγάπην καὶ μῖσος. Ἀλλὰ προσέτι καὶ αὐτὰ τὰ λεγόμενα νεκρὰ πράγματα ἔχουσιν αἴσθησιν ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων, καθὰ μαρτυρεῖ ἡ πρὸς τὴν γῆν τάσις αὐτῶν καὶ ἡ πρὸς τὰ ζῶα παρεμφερῆς αὔξησις· ἀνευ τῆς αἰσθήσεως δὲν θὰ εἴλκεν ὁ μαγνήτης τὸν σίδηρον, ὁ ἀχάτης τὰ κάρφη. Ὡσαύτως ἔχουσιν αἴσθησιν καὶ τὰ στοιχεῖα, ἡ θερμότης δηλονότι καὶ ἡ ψυχρότης· ἡ θερμότης καταδιώκει τὴν ψυχρότητα καὶ ἐπιδιώκει τὸν ἀφανισμόν αὐτῆς, ἐκ-

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἰδιότητες, αἱ τὴν οὐσίαν ἐκάστου πράγματος συναποτελοῦσαι, παρίστανται συγχρόνως, καθ' ὅσον ἀναφέρονται πρὸς τὰ ἔξω, ὡς δυνάμεις ἢ δεξιότητες (facultates) τοῦ ὄντος. Ὡς τοιαῦται δ' εἶναι αἱ αἰτίαι τῶν παντοίων ἐπενεργειῶν τῶν εἰς τὰ ἔντα ἀπονεμομένων. Ὅπως ἂν ἔχη, αἱ ἐσωτερικαὶ θεωροῦνται ὡς προηγούμεναι τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων· ἕκαστον ὃν ἔχει δύναμιν ἐπὶ ἑτέρου μόνον καθ' ὅσον ἔχει πρότερον ἐφ' ἑαυτοῦ, γινώσκει ἄρα καὶ ἀγαπᾷ ἕτερα μόνον ἐφ' ὅσον γινώσκει καὶ ἀγαπᾷ ἑαυτό ¹.

Ἐκαστον πεπερασμένον συνίσταται, ὡς ἠκούσαμεν, ἐξ ὄντος καὶ μὴ ὄντος. Ὅπως δὲ τὸ ὄν συνέστηκεν ἐκ τριῶν θεμελιωδῶν ἰδιοτήτων, οὕτω καὶ τὸ μὴ ὄν τὸ προσπεφυκὸς εἰς τὸ πρᾶγμα ἐμπεριέχει τρία ἀνάλογα ἀρχέγονα γνωρίσματα, τὴν ἀδυναμίαν (impotentia), τὴν ἀσοφίαν (insipientia) καὶ τὸ μῖσος (odium). Ἐκαστον δηλαδή πεπερασμένον ἔχει ἐν ἑαυτῷ μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ τὴν ἀδυναμίαν, μετὰ τῆς σοφίας καὶ τὴν ἀσοφίαν, μετὰ τῆς ἀγάπης καὶ τὸ μῖσος· δὲν δύναται πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνατόν, δὲν γινώσκει πᾶν ὅ,τι εἶναι γνωριστὸν οὐδ' ἔχει μόνον ἀγάπην ἀλλὰ πλήν ταύτης καὶ μῖσος. Ἐντεῦθεν προέρχεται ὁ περιορισμὸς τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἐνεργείας ἐκάστου πράγματος ².

Πάντα τὰ πεπερασμένα, καθὸ συγκείμενα ἐξ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, ἔχοντα ὠρισμένην καὶ περιωρισμένην ὑπάρξιν, ἀδύνατον νὰ εἶναι τὸ Πρῶτον, ἀλλ' ἀναγκαίως προὑποθέτουσιν αὐτό, ἐξ οὗ ἐξαρτῶνται καὶ εἰς ὃ ἔπονται. Ἐκαστον δηλαδή πεπερασμένον, συνεστῶς ἐξ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, ἀπαιτεῖ κατ' ἀνάγκην ὄν, ὅπερ ἀποκλείει ὅλως τὸ μὴ ὄν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι καθαρὸν ὄν. Τὸ Πρῶτον εἶναι μόνον ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπάρχει ἐλεύθερον παντὸς περιορισμοῦ καὶ ὡς τοιοῦτο εἶναι τὸ ὄντως ὄν, τὸ ἄπειρον καὶ ἀπεριόριστον, τὸ ἄνευ ἀρχῆς καὶ τέλους. Τὸ ὄν

βάλλει ταύτην ὅπου δύναται, ἐνθα δὲ ἀδυνατεῖ νὰ ἐπικρατήσῃ, ὑποχωρεῖ. Τὰ αὐτὸ ποιεῖ καὶ ἡ ψυχρότης. (Αὐτ. 6,7 art. 1).

¹. Αὐτ. 2,2 art.1. 2,5, art.13.

². Αὐτ. 6, 12, art. 1.

δὲ τοῦτο εἶναι ὁ θεός¹. Τὸ ὄντως ὄν εἶναι ἀτίδιον, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἐκτὸς αὐτοῦ δυνάμενον νὰ στερήσῃ τούτου τὴν ὑπαρξίν. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον εἶναι καὶ ἄπειρον καὶ ἀναλλοίωτον². Ἐν ἐκείνῳ ὑπάρχει πᾶν ὄν, ὅπερ γινώσκομεν καὶ ὅπερ καθόλου εἶναι δυνατόν, ὑπάρχει δ' ὅμως κατὰ τρόπον ἰδεατόν, ὥστε οἰοσδῆποτε περιορισμὸς τούτου νὰ λείπῃ ὅλως ἀπ' ἐκείνου. Κατὰ τὸν ἰδεατὸν τοῦτον τρόπον ὁ θεὸς εἶναι πᾶν ὄν. Πρέπει δὲ νὰ νοῶμεν ἐκεῖνον ὡς ὅλως ἀπλοῦν ὄν, ξένον οἰασδῆποτε διακρίσεως καὶ διαφορᾶς· διότι πᾶσά τις διάκρισις γνωρισμάτων προϋποθέτει ἄρνησιν, ἥτις εἶναι πάντῃ ἀλλοτρία τοῦ θεοῦ³. Διὸ καὶ δυνάμεθα νὰ λέγωμεν περὶ τοῦ θεοῦ ψελλίζοντες μόνον, ἀφοῦ ἡ γλῶσσα ἡμῶν εἶναι σύνθεσις λόγων⁴. Πάντα τὰ κατηγορήματα, ὅσα προσνέμομεν εἰς τὸν θεόν, εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῶν πεπερασμένων πραγμάτων· δὲν ἀρμόζουσιν ὅμως εἰς ἐκεῖνον ἐν τῇ συνήθει ἐννοίᾳ, καθ' ἣν ἀποδίδομεν ταῦτα εἰς τὰ πεπερασμένα. Ὁ θεὸς εἶναι ἀνώτερος πάντων τῶν εἰς αὐτὸν προσνεμομένων κατηγορημάτων. Καὶ ὀνομάζομεν μὲν τὸν θεὸν ὡς τὸ "Ὄν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅμως τὸ ὄν ἐν ἣ ἐννοίᾳ καλοῦμεν τὰ πράγματα ὄντα· δὲν εἶναι ὄν καὶ οὐσία ἄλλ', ὡς ἔλεγε καὶ ψ—Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὑπερόν (προὸν) καὶ ὑπερούσιος, ὑπερτελής καὶ ὑπερώνυμος καὶ ὅσα ἄλλα. Ὁ θεὸς εἶναι πᾶν, ἀφ' οὗ ἀποκλείεται οἰαδῆποτε ἀτέλεια τῶν δημιουργημάτων· εἶναι πᾶν, ἀλλ' ἅμα οὐδὲν ἐκ πάντων, ἀκατάληπτος καὶ ἀνεκφραστός. Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸν θεὸν ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτοῦ ὑπερβατικότητι, ἐν ἣ ὑπέρκειται πάντων τῶν κατη-

1. Διεξοδικῶς ἀποδεικνύει ὁ Καμπανέλλας τὴν ὑπαρξίν τοῦ θεοῦ. Ἐξαίρει δὲ μάλιστα τοῦτο, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ χωρῇ ἐπ' ἄπειρον ἢ σειρὰ τῶν αἰτίων· ὑπομιμνήσκει τὴν σκοπιμότητα, τὴν τάξιν καὶ ἀρμονίαν τοῦ σύμπαντος, ἔτι δὲ τὴν ἔντεχνον διάταξιν τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ζώων. (Αὐτ. 6,2, art.1. 7,1, art.6 ἐξ).

2. Τὸ ἐναντίον ἰσχύει περὶ τῶν πεπερασμένων· ταῦτα εἶναι ἐξηρητημένα, παροδικὰ καὶ φθαρτά. (Αὐτ. 6,1 art.1. 7,6 art.1). Ὁ Καμπανέλλας διαλαμβάνει περὶ τοῦ πράγματος κατὰ τρόπον ὑπομιμνήσκοντα τὸν Παρμενίδην (διάλογον τοῦ Πλάτωνος).

3. Αὐτ. 8,1, art.2.

4. Αὐτ. 2,3, art.3.

γορημάτων, βυθιζόμεθα εἰς τὸ θεῖον σκότος, ὅπερ εἶναι ἅμα καὶ ἄπειρον φῶς ¹. Αὕτη δὴ εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀγνοίας, ἡ «σοφὴ ἀγνοία» (*docta ignorantia*), ἣτις εἶναι αὐτὴ ἡ ἀληθὴς σοφία ².

Νοοῦντες τὸν θεὸν κατ' ἀναλογίαν τῶν δημιουργημάτων προσ-
νέμομεν αὐτῷ τρεῖς θεμελιώδεις ιδιότητες, ὡς ἤδη εὔρομεν ἐν
ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἐν τοῖς πράγμασι τοῦ κόσμου, τουτέστι τὴν δύ-
ναμιν, τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγάπην. Δὲν εἶναι ὅμως αὐταὶ ἐν τῷ
θεῷ καθ' ὃν τρόπον ἐν τοῖς πεπερασμένοις. Διότι δὲν εἶναι παρ' ἐ-
κείνω, ὡς ἐνταῦθα, διακεκριμένοι ἀπ' ἀλλήλων ἀλλὰ συνημμένοι
εἰς ἀπόλυτον ἐνότητα (τριάς ἐν θείᾳ ἐνότητι). Πρὸς δ' ἔτι ὑπάρ-
χουσιν ἐν ἐκείνω ἄνευ τινὸς περιορισμοῦ· ἡ θεία δύναμις εἶναι ξένη
οἰασδῆποτε ἀδυναμίας, ἡ θεία σοφία ἀλλοτρία ἀγνοίας, ἡ θεία
ἀγάπη ἄμοιρος πάσης περὶ τὸ ἀγαθὸν ἐλλείψεως. Ἐκάστη τῶν
τριῶν ἀρχηγόνων ιδιοτήτων εἶναι ἄπειρος, ὡς εἶναι τὸ Ὄν, ὅπερ
διὰ τούτων οὐσιοποιεῖται ³. Καὶ ὅμως ὑπάρχει ἀναλογία τις τῶν
ἀρχηγόνων ιδιοτήτων τοῦ θεοῦ καὶ τῶν θεμελιωδῶν γνωρισμάτων
τῶν δημιουργημάτων· διότι ἐκεῖνα γινώσκουμεν ἐκ τούτων, ταῦτα
δ' ἔχουσι τὴν ρίζαν αὐτῶν ἐν ἐκείνοις, ἀφοῦ οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῷ
ἀποτελέσματι, ὅπερ δὲν ὑπῆρχε πρότερον καὶ τελειότερον ἐν τῷ
αἰτίῳ ⁴.

Ἐκ τῶν θείων τούτων ιδιοτήτων γίνεται φανερόν, ὅτι ὁ θεὸς
θεωρεῖται ὡς προσωπικὸς· εἶναι ὃν ἀπλοῦν καὶ ἅμα προσωπικόν,

¹. Διαγινώσκοντες, λέγει, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι πᾶσα φύσις καὶ πᾶν ὄνομα
καὶ πάλιν οὐδεμία φύσις καὶ οὐδὲν ὄνομα, ἐξερχόμεθα ἐκ τοῦ πρώτου σκότους
καὶ εἰσερχόμεθα εἰς τὸ δεύτερον, ὅπερ εἶναι τὸ θεῖον φῶς. Ἐξερχόμεθα δη-
λαδὴ ἐκ τοῦ σκότους τοῦ ἐπερχομένου ἡμῖν ἐκ τῶν δημιουργημάτων τῶν μετε-
χόντων τοῦ μὴ ὄντος καὶ βλέπομεν τρόπον τινὰ τὸν θεόν, ὅστις εἶναι ἐν ἡμῖν
ἀλλὰ κεκρυμμένος ἐν σκότει. Τὰ πεπερασμένα ἐμβάλλουσιν ἡμᾶς εἰς σκότος
ἐνεκα τοῦ συμφύτου αὐτοῖς μὴ ὄντος· ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ τὸ θεῖον σκότος προ-
έρχεται ἐκ τῆς πλημμύρας τοῦ ἀπείρου φωτὸς τοῦ θεοῦ. (Αὐτ. 7,6, art.1).

². Ἐνθ. ἀνωτ. καὶ 6,5, art.1. 8, 1, art.1.

³. Αὐτ. 6, 12 art.1.

⁴. Ὁ θεὸς μετέδωκεν εἰς τὰ δημιουργήματα ἐκ τῶν ἀρχηγόνων αὐτοῦ
ιδιοτήτων· ἡ δὲ μετάδοσις παρίσταται ὡς ἀπορροή τοῦ θεοῦ, ἀπορροή ἀνέκ-
φραστος. (Αὐτ. 1,5 art.2. 6. prooem.).

ἔχον ἄπειρον δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα· ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ ὑπάρχουσιν αἱ ἰδέαι πάντων τῶν ὄντων ¹.

4. Κοσμολογία καὶ φυσική. Ὁ θεὸς διὰ τῶν ἀρχεγόνων αὐτοῦ ἰδιοτήτων ὑπάρχει ὁ αἴτιος πάντων. Διὰ τῆς ἀπείρου δυνάμεως δύναται νὰ παράγῃ τὰ ὄντα, διὰ δὲ τῆς ἀπείρου σοφίας γινώσκει πάντα ὅσα δύναται νὰ παράγῃ, διὰ δὲ τῆς ἀπείρου ἀγάπης θέλει νὰ παράγῃ αὐτά. Ἡ δὲ παραγωγή πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός ². Ἀποβλέπων ὁ θεὸς εἰς τὰς ἐν τῷ οἰκείῳ νῷ ἰδέας τῶν ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ μετ' ἀπολύτου ἐλευθέρας ἀγάπης ³. Τὰ δημιουργήματα ὅμως ὡς τοιαῦτα δὲν ἔχουσι τελειότητα, διότι εἶναι πεπερασμένα, συνεστῶτα, ὡς εἶδομεν, ἐξ ὄντος καὶ μὴ ὄντος. Ἡ ἀτέλεια τῶν δημιουργημάτων προέρχεται ἐκ τοῦ «μὴ ὄντος», ὅπερ δὲν ποιεῖ ὁ θεός, ἀλλότριος ὢν αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐπιτρέπει χάριν τοῦ ἀγαθοῦ ⁴. Δημιουργῶν ὁ θεὸς πρόσωπα καὶ πράγματα ἄγει αὐτὰ ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας εἰς τὴν ὑπαρξιν, ἔχοντα ὠρισμένην ἀναφορὰν ⁵, χρησιμοποιοεῖ δὲ τό τε ὄν (ὅπερ αὐτὸς ἔδωκε) καὶ τὸ μὴ ὄν (ὅπερ ἐκεῖνα οἴκοθεν ἔχουσι) πρὸς συντέλεσιν τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας πάντων ⁶. Ὁ περιορισμὸς δη-

¹. Τὸ πλῆθος τῶν ἰδεῶν δὲν αἶρει τὴν ἀπλότητα τοῦ θεοῦ ἄλλως τε καὶ διότι αἱ ἰδέαι δηλοῦσι μόνον τὴν σχέσιν ἐκείνου πρὸς τὰ ἔξω. (Αὐτ. 2,3 art. 6. 6,3, art.3).

². Αὐτ. 11, 3, art.2.

³. Τὰ ἀτελεῖ ὄντα, συναισθανόμενα τὴν ἑαυτῶν ἀτέλειαν, ἀγαπῶσιν ἄλλα, ὅπως δι' αὐτῶν συμπληρωθῶσιν. Ἄλλ' ὁ οὐδενὸς χρήζων καὶ τέλειος θεὸς ἀγαπᾷ τὰ ἄλλα οὐχὶ ἐξ ἐνδείας ἀλλ' ἐξ ὑπερβαλλούσης πρὸς ἑυτὸν ἀγάπης, ἥτις ἐκχύνεται καὶ ἐπὶ ἄλλα. (Αὐτ. 8,6 art.2. 9,7, art.2).

⁴. Αὐτ. 7,5 art.8.

⁵. Τὸν περιορισμὸν, τὴν στέρησιν, ἔχουσι τὰ πράγματα οἴκοθεν καὶ πρὸ τῆς ὑπάρξεως. Καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας, ἐπὶ παραδείγματος, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο οὔτε λίθος οὔτε δένδρον οὔτε ὄνος οὔτε ὅσα ἄλλα· ὅτε ἐδημιουργήθη, εἶχεν ἤδη τὰς τοιαύτας στέρησεις καὶ δὲν ἔλαβε παρὰ τοῦ θεοῦ. (Αὐτ. 6,3, art.2).

⁶. Ἐνθ. ἄνωτ. «Et haec est sapientia Dei maxima, quae utitur non ente tamquam ente». Πβ. καὶ 9 codicill. art. 3 «Deus enim infinitus non potest dare finitudines nisi utendo nihilitate».